

ЛЕКСИКОН УКРАЇНСЬКОЇ ОРНАМЕНТИКИ

Тетяна РОМАНЕЦЬ,
Олена КЛИМЕНКО

Селівачов М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). — К.: Редакція вісника “Ант”, 2005.

Монографія відомого українського дослідника народного мистецтва, доктора мистецтвознавства Михайла Селівачова — перше у вітчизняному мистецтвознавстві комплексне дослідження української орнаментики. Її вихід у світ став надзвичайно важливою подією в українському науковому житті.

Доктор мистецтвознавства, провідний науковий співробітник ІМФЕ ім. М. Рильського НАНУ, проректор з наукової роботи Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука, Михайло Селівачов — один з найвідоміших і найсерйозніших сучасних українських мистецтвознавців із досить широким колом наукових інтересів: теорія та історія народного мистецтва, проблеми образотворчого й декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, дизайну тощо. Перелік його наукових праць, що друкувалися не лише в Україні та колишньому СРСР, а й у США, Канаді, Австралії та інших країнах, нараховує понад 500 позицій.

Рецензована праця, в основу якої покладено докторську дисертацію, вийшла друком через вісім років після захисту, на що, як вказує сам автор, були вагомі причини: його велика завантаженість як головного редактора вісника археології, мистецтва, культурної антропології “Ант”, відповідального редактора й упорядника 12 колективних монографій і наукових збірників, члена низки редколегій вчених рад, наукових товариств та спеціалізованих рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій. Вагомою і важливою видається також робота М. Селівачова у напрямку підготовки аспірантів. Саме завдяки його вдумливому керівництву, допомозі, порадам, піклуванням і підтримці молоді вчені стають серйозними науковцями. Не менш вдалою є і викладацька діяльність М. Селівачова у вузах, до якої рецензована праця має безпосереднє відношення: адже вона рекомендується як “навчальний посібник для студентів вищих навчальних закла-

дів”. Про неабиякий організаторський хист М. Селівачова свідчить низка конференцій, серед яких і відомі широкому загалу Гончарівські читання, і конференції, присвячені проблемам термінології, музейній справі тощо. Всі вони здобули високу оцінку й були завершені виданням колективних монографій, присікливо відредагованих М. Селівачовим — відповідальним редактором і доброзичливим колегою, — без енергії і наполегливості якого вони просто не відбулися б. Такі з них, як “Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології” (1996), “Регрес і регенерація в народному мистецтві” (1998), “Традиційне й особистісне у мистецтві” (2002), “100 років колекції Музею українського народного декоративного мистецтва” (2002) стали настільними книгами багатьох науковців.

Монографія М. Селівачова має підсумковий характер: це результат багаторічної дослідницько-пошукової роботи в архівах, музейних зібраннях, під час експедицій і польових виїздів. Автор відвідав і ретельно опрацював колекції більшості музеїв в Україні — обласних, районних, сільських, не кажучи про “центральні” київські, львівські, харківські, а також провідних музеїв світу. Понад сорок років активної експедиційної роботи дозволили не лише узагальнити і ввести у науковий обіг зовсім новий матеріал, а і прослідкувати зміни, що відбуваються у провідних осередках. Близько трьох тисяч номінованих орнаментальних мотивів автор віднайшов у працях інших дослідників. До речі, хотілося б відмітити скрупульозне дотримання наукової етики. Окрім присікливого посилання на літературні й архівні джерела, з подякою згадано усіх, хто допомагав у роботі. Не забуто й народних майстрів і сільських жителів — респондентів автора.

В основу дослідження покладено аналіз української народної орнаментики як своєрідної художньої інформативної системи, в якій зображальні знаки, подані графічно, кольором і

композиційно-просторово, мають відповідні вербальні позначення, що передаються народними номінаціями мотивів. Автор розробив свій власний метод порівняння “зорового і лексичного компонентів”. Саме це і дозволило йому у повному обсязі досягнути різноманітність образного ладу української орнаментики, розкрити її символічний підтекст.

Кілька слів про структуру монографії, що є досить складною і водночас логічно продуманою. Всі положення належно обґрунтовано і підкріплено конкретним матеріалом до дрібниць. Вона складається зі вступу, трьох розділів, підсумкових висновків і додатків зі словником української народної орнаментики, термінологічним глосарієм та репертуаром елементів і мотивів української народної орнаментики, класифікованим за словесно-асоціативними ознаками, покладеними в основу номінації. Додаються також примітки, перелік цитованих і використаних джерел, список населених пунктів, де зібраний матеріал, іменний покажчик, умовні скорочення. Робота доповнена відомостями про самого автора і про наукове товариство імені Миколи Трохименка.

Важливою і актуальною уявляється мета монографії: “комплексне дослідження максимально представницького й формалізованого у вигляді бази даних масиву інформації про орнаментування різних видів українського народного мистецтва в зіставленні її зорових і словесних образів, просторового вирішення й символічного підтексту” (с. 16).

Робота, здійснена для втілення завдань, що їх ставить перед собою автор, скажемо без перебільшення, грандіозна. М. Селівачов проаналізував кілька тисяч варіантів орнаментальних мотивів усіх видів народного мистецтва України — ткацтва, вишивки, килимарства, гончарства, гутництва, художньої обробки дерева, декоративного малювання, писанкарства тощо, уклав ілюстрований словник елементів і мотивів української народної орнаментики з видовим і територіальним покажчиком, здійснив ідентифікацію знаків і мотивів, їхню систематизацію за просторовим змістом та за асоціативними ознаками.

У першому розділі, розглядаючи орнаментування в історичному розрізі, автор по-новому осмислює і подає нариси з історії окремих видів народного мистецтва, узагальнює історич-

ні періоди. Аналізуючи різні епохи, здійснює сміливі порівняння з виходом у стародавні часи, античний період, раннє і пізнє Середньовіччя. Останню (п'яту) главу розділу присвячено проблемі районування української народної орнаментики із критичним викладом міркувань щодо вирішення цієї проблеми у вітчизняній науці і власними висновками, з якими автори цілком погоджуються. У районуванні українського народного мистецтва, як слушно відзначає М. Селівачов, доцільно розрізняти поняття різних рівнів: природно-етнокультурна зона, історико-етнокультурний регіон і під-регіон, територія етнографічної групи.

У другому розділі “Українська народна орнаментика як єдність зорових і словесних образів, просторового вирішення й символічного підтексту” М. Селівачов у двох главах розглядає домінуючі мотиви і семантику української народної орнаментики та еволюцію її стилістики і номінації.

Третій розділ присвячено типології народної орнаментики українців. Спираючись на досвід своїх попередників і виходячи зі специфіки українського матеріалу, М. Селівачов розробив чітку класифікацію орнаментики із включенням кількох класифікаційних рівнів:

“I. Номінаційний, де критерій — характер асоціативного осмислення графіки мотиву в його народній назві [...]”

II. Іконографічний, де критерій — міра і якість абстрагованості графіки мотивів або її подібності до реалій фізичного світу [...].

III. Стилізаційний, де критерій — міра і якість стилізації зображень у мотиві [...].

IV. Комбінаторний, де критерій — характер комбінаторики елементів, із яких складаються мотиви [...].

V. Композиційний, де критерій — акцентований назвою характер самої композиції, роль у ній кожного з мотивів, що складають композицію” (с. 238).

Щодо асоціативно-словесної осмисленості української народної орнаментики М. Селівачов відзначає, що “національну специфіку вербального осмислення візерунків більше характеризує своєрідний вибір їхніх назв із найменувань загальнопоширених реалій” (с. 239) і що “найтипівіші для України найменування — за асоціацією з рукотворними предметами, флорою та фауною” (с. 250).

Розглядаючи орнаментику за формою візерунка, автор робить слушний висновок щодо її національної своєрідності: “Характерними для нашої народної орнаментики слід вважати просторові типи візерунків, які явно переважають: з округлими, чотирибічними, потрійними елементами, хрещатими композиціями, скевоморфним і фітоморфним осмисленням абстрактних геометричних знаків” (с. 266).

Хочеться підкреслити, що монографія написана чудовою українською мовою, у якій науковість викладу поєднується із образністю і широтою аналітичного мислення. Манера викладу чітка, логічна, нерідко вишукано-елегантна із соковитою характеристикою певних явищ або окремих пам’яток.

Надзвичайно цінним для сучасної науки (не лише мистецтвознавства, а й низки інших суміжних дисциплін, особливо етнології і фольклористики) є “Словник української народної орнаментики”, який органічно продовжує теоретичну частину монографії. Він будується на народно-назовницькому принципі, тобто “за абеткою автентичних назв елементів, мотивів і композицій” (с. 273). Цей принцип є більш доцільним, на думку автора (і рецензенти повністю її підтримують), ніж графічно-знаковий, ідеографічний або номінаційний принципи.

Словник містить понад дві тисячі реєстрових назв мотивів із стислим їх описом, назвами споріднених мотивів та їхніх варіантів. Наприкінці кожного гасла словника є посилання на джерела відомостей (назва села, прізвище дослідника тощо). Майже всі назви проілюстровано рисунками і таблицями, розміщеними поряд.

Автор приділяє багато уваги методиці своїх досліджень, часто оригінальній та специфічній. Це стане у неабиякій нагоді молодим дослідникам народного мистецтва.

Відзначимо сучасний характер дослідження: критичний погляд на недавню епоху, переосмислення тих явищ, які за радянських часів оцінювалися як суто позитивні, або навпаки, перекреслювалися чи замовчувалися. Такий перегляд вже назрів.

Вважаємо за доцільне зробити авторові кілька зауважень.

На наш погляд, для більш рельєфного окреслення своєрідності української народної орнаментики потрібен був би невеликий розділ, присвячений проблемі порівняльних досліджень орнаментики різних етносів світу, в тому числі стародавніх. Тим більше, що автор робить такі викладки в різних місцях книги, а його досвід та широта матеріалів дають можливість це зробити. У “Підсумкових висновках” (с. 266, пункт 1) сказано: “Українська народна орнаментика є “живим літописом” історії культури, що відображає всі етапи її становлення...”. Все ж культура — явище набагато ширше, ніж українська народна орнаментика. Вона містить і словесність, і мелос, і театр тощо.

2006 рік був ювілейним для автора, якому виповнилося 60. Хочеться подякувати М. Селівачову за його наукові дослідження, за привітне й шанобливе ставлення до колег, за вміння допомогти та підтримати, а також побажати йому завжди залишатися одним із найсерйозніших і найінтелігентніших вітчизняних представників українського етномистецтвознавства.